

“ILMIY TAFAKKUR VA ZAMONAVIY TADQIQOTLAR: MUAMMOLAR, YECHIMLAR VA ISTIQBOLLAR” MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY KONFERENSIYASI
Qabul qilindi: 19-noyabr 2026-yil • Ma’qullandi: 21-noyabr 2026-yil • Nashr qilindi: 23-noyabr 2026-yil

ALISHER NAVOIY IJODIDA TASAVVUFIY RAMZ VA TIMSOLLARNING NAZARIY ASOSLARI

Hazratqulova Sevinch

Osiyo texnologiyalar universiteti, 70110701 – O‘zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu tezisda Alisher Navoiy badiiy merosida tasavvufiy ramz va timsollar tizimining nazariy asoslari hamda ularning poetik vazifalari tahlil qilinadi. Sharq mumtoz adabiyotida irfoniy g‘oyalarni badiiy obrazlar vositasida ifodalash an’anasi, shuningdek, mutafakkir asarlarida zohiriy va botiniy ma’nolarning o‘zaro uyg‘unligi ilmiy jihatdan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, tasavvuf, badiiy timsol, ramz, irfoniy adabiyot, poetika, zohiriy va botiniy ma’no.

Sharq mumtoz adabiyoti tarixida badiiy so‘z va irfoniy tafakkur uzviy birlikda rivojlangan. Xususan, Alisher Navoiy ijodi o‘zining chuqur falsafiy-tasavvufiy mazmuni hamda betakror badiiy timsollar tizimi bilan ajralib turadi. Tasavvuf ta’limoti insonning ma’naviy kamoloti, nafs tarbiyasi va Haqqa yetishish yo‘lidagi ruhiy bosqichlarni qamrab olgani bois, bu nozik kechinmalarni oddiy kundalik til bilan to‘liq ifodalash imkonsiz bo‘lgan (Komilov, 2009). Shu sababli mumtoz adabiyotda maxsus ramz va timsollar tizimi shakllangan.

Adabiyotshunoslikda ramz va timsol tushunchalari badiiy obrazning yuksak shakli sifatida talqin etiladi (Ishoqov, 2006). Agar oddiy badiiy obraz hayotiy voqelikni bevosita aks ettirsa, tasavvufiy timsol ikki qatlamli ma’no — zohiriy (tashqi, dunyoviy) va botiniy (ichki, ilohiy-irfoniy) mazmunni o‘zida mujassam etadi. Alisher Navoiy o‘z asarlarida ana shu ikki ma’no qatlamini mahorat bilan uyg‘unlashtirib, o‘quvchini tashqi go‘zallikdan botiniy haqiqatni anglash sari yetaklaydi.

Mutafakkir ijodida tasavvufiy timsollar tizimi muayyan nazariy asoslarga tayanadi. Birinchidan, Navoiy o‘zidan avvalgi buyuk mutasavvif shoirlar — Farididdin Attor, Jaloliddin Rumiy, Abdurahmon Jomiy kabi ustozlarning irfoniy-poetik an’analarini ijodiy davom ettiradi. Shoir “Nasoyim ul-muhabbat” tazkirasida tasavvuf shayxlari va oriflarning maqomotlarini yoritish barobarida, irfoniy istilohlarning mohiyatiga ham alohida to‘xtaladi (Navoiy, 2001). Bu esa uning badiiy asarlaridagi ramzlar shunchaki an’anaviy bezak emas, balki puxta o‘ylangan ma’naviy-falsafiy konsepsiya mahsuli ekanini ko‘rsatadi.

Ikkinchidan, Navoiy poetikasida timsollar tizimi vahdat ul-vujud falsafasi bilan chambarchas bog‘liq. Ushbu ta’limotga ko‘ra, borliqdagi barcha narsa va hodisalar Mutlaq Haqiqatning tajalliysi (aks etishi) hisoblanadi (Haqqul, 1991). Shu bois shoir lirik va epik asarlarida qo‘llagan yor, oshiq, may, soqiy, mayxona, sham, parvona, gul, bulbul kabi timsollar muayyan ma’naviy holat va maqomlarni ifodalovchi kod vazifasini bajaradi. Masalan, “may” — ilohiy ishq va ma’rifat sharobi, “soqiy” — komil murshid (pir), “mayxona” yoki “xarobot” esa dunyoviy kibr-u havodan xoli bo‘lgan oriflar davrasi sifatida talqin qilinadi.

Uchinchidan, Navoiy badiiy timsollarni yaratishda so‘zning ko‘p ma’noliligi (iyhom, tashbeh, istiora, majoz) imkoniyatlaridan yuksak darajada foydalanadi. Shoirning “Majoz — haqiqat ko‘prigidir” degan aqidasiga muvofiq, majoziy ishq va dunyoviy timsollar orqali ilohiy haqiqatga yo‘l ochiladi. Ayniqsa, “Xazoyin ul-maoniy” kulliyotiga kirgan g‘azallarda hamda “Lison ut-tayr” dostonida timsollar tizimi eng mukammal darajaga ko‘tarilgan (Navoiy, 1996). “Lison ut-tayr”dagi o‘ttiz qush va Simurg‘ obrazi inson ruhining o‘zligini anglashi va Yaratgan bilan birlashuvi g‘oyasini badiiy-ramziy shaklda namoyon etadi.

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiy ijodida tasavvufiy ramz va timsollar muayyan falsafiy-nazariy tizim asosida shakllangan bo‘lib, ular shoirning badiiy tafakkur ko‘lamini belgilovchi asosiy mezonlardan biridir. Ushbu timsollarni ilmiy-nazariy jihatdan chuqur tadqiq etish mumtoz adabiyotimizning botiniy qatlamlarini to‘g‘ri anglash va Navoiy dahosining irfoniy mohiyatini kengroq ochib berishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Navoiy, Alisher. Mukammal asarlar to‘plami. 20 jildlik. 12-jild: Lison ut-tayr. –

Toshkent: Fan, 1996.

2. Navoiy, Alisher. Mukammal asarlar to‘plami. 20 jildlik. 17-jild: Nasoyim ul-muhabbat. – Toshkent: Fan, 2001.

3. Komilov N. Tasavvuf. – Toshkent: Movarounnahr – O‘zbekiston, 2009.

4. Haqqul I. Tasavvuf va she’riyat. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1991.

5. Ishoqov Y. So‘z san’ati so‘zligi. – Toshkent: Zarqalam, 2006.

